

SUMMARY

S. Fedorenko. Humanistic-cultural paradigm as a methodological basis for the shaping of liberal culture of students in the USA higher education.

The paper presents the theoretical foundations of the humanistic-cultural educational paradigm based on the values of humanism as well as cultural and creative focus. It is a methodological basis for the theory and practice of education in the USA higher education institutions, which is aimed at developing the student's personality as the subject of self-knowledge and value of their own experience, as well as shaping their liberal culture.

The author notes that the latter, in its turn, contributes to individual self-improvement, provides the ability of the individual to solve problems successfully in all areas of life, adequately identify prospects and pace of their own self-development, and to understand their place in the social and cultural dimension of the present. Today the humanistic vector of educational environment in the USA is demonstrating its culture orientation, which helps to develop students' awareness of their own values with their range of expression in all areas of his life.

Humanistic reflection has now become a major target of the USA higher education, which is manifested in its humanistic-cultural paradigm based on the idea of a new humanism. In the modern era of information technology, global cultural, political and economic relations, increasing dynamism of social change, accelerated innovation processes and uncertain conditions in all spheres of human life the problem of liberal arts education, gaining unprecedented scale, requires some rethinking. Furthermore, liberal education is education in culture or toward culture. The finished product of a liberal education is a cultured human being. Therefore, there is, on the one hand, the urgent need for rapid adaptation to new realities, and on the other – the need for universal values, moral and spiritual aspects of human existence in the world, which can be achieved through humanistic approach to life in general and higher education in particular.

The paper also deals with the theoretical principles of operation of humanistic-cultural educational paradigm based on the values of humanism and culture.

Key words: higher education, liberal culture of the individual, humanism, the paradigm of education, humanistic-cultural paradigm.

УДК 378(477)«19»

О. Б. Шендерук

Чернігівський національний
педагогічний університет

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано розвиток вищої освіти України другої половини ХХ століття. Автором визначено провідні тенденції розвитку української вищої освіти вказаного періоду, зосереджено увагу на труднощах і змісті освіти у ВНЗ. Розкрито різні погляди науковців стосовно провідних, на нашу думку, тенденцій. Здійснено розподіл цього періоду на три етапи, подано їх характеристику, виділено позитивні й негативні риси кожного з них. Висвітлено різні точки зору науковців щодо тенденцій розвитку вітчизняної вищої освіти цього періоду та подано матеріал у хронологічній послідовності (від 1960-х рр. і до 1990-х рр.).

Ключові слова: вища освіта, ВНЗ, вища школа, особливості освіти, історіографія, періодизація, тенденції розвитку, труднощі, зміст освіти.

Постановка проблеми. Накопичений вітчизняною історією досвід розвитку вищої освіти України другої половини ХХ століття, яка входила на той час до складу СРСР, становить великий інформаційний пласт, який потребує серйозних і системних розвідок, оскільки він ще недостатньо висвітлений і відповідно не відображений у науковій літературі. Осмислення історико-педагогічних матеріалів, присвячених різнобічному розгляду питань вищої освіти другої половини ХХ століття та виявлення головних тенденцій сприятиме, на нашу думку, уникненню помилок та винайденню способів і шляхів оптимізації освітнього процесу в умовах сьогодення. Розпочинаючи такий огляд, відразу зазначимо, що будь-яка країна не може здобути гідний статус у світі без розвиненої системи освіти, і тут, як ми вважаємо, першочергова роль має належати саме вищій освіті.

Аналіз актуальних досліджень. Вивчення наукової літератури та архівних джерел Чернігівського обласного архіву, а саме звітів кафедр і факультетів, статистичних даних про склад професорсько-викладацького персоналу, кількість студентів, їх матеріально-технічне забезпечення показало, що у другій половині ХХ століття науковці частіше зосереджувалися на таких тенденціях розвитку вищої освіти:

- 1) труднощах;
- 2) змісті освіти у вишах.

Так, стосовно першої тенденції, цікаві думки висловлював Р. О. Близнюк, дослідник вищої аграрної школи України. До головних труднощів він відносить надмірну ідеологізацію. Як він вважає, найбільш помітний розмах у дослідженнях вищої школи України припадає на середину 1960-х – кінець 1980-х рр. У цей період офіційна влада змушувала дослідників доводити «переваги соціалізму» та їх зусилля зводилися до написання позитивних сюжетів. Акцент робився на абсолютизації класового чинника, принципі партійності, безмежної ролі комуністичної партії в розвитку вищої школи. Велика увага приділялася викладанню у ВНЗ суспільних наук: марксизму-ленінізму, історії КПРС, наукового атеїзму. Ректори та секретарі партійних організацій ВНЗ, виступаючи на з'їздах КПРС, у позитивному плані описували успіхи колективів, які вони очолювали й дуже обережно говорили про проблеми свого ВНЗ, обов'язково наголошуючи на турботі партії та держави про вищу школу [2].

У контексті проблеми, що розглядається, не можна оминати увагою науковий доробок «Вища школа Української РСР за 50 років» за редакцією В. Елютіна, у якому автори досліджують труднощі становлення вищої освіти України, розглядають особливості розвитку української системи

вищої освіти порівняно з російською, розкривають провідні напрями діяльності вищої школи, а саме: навчально-методичний, науковий та ідейно-виховний. Так, серед труднощів В. Елютин виділяв швидке старіння спеціальних знань, проблему професійної мобільності фахівців [3].

Дослідники А. Бондар і Ю. Курносів у своїй монографії відзначили такі недоліки вищої школи України, як прорахунки у плануванні випуску спеціалістів окремих професій. Ю. Курносів, проаналізувавши стан розвитку вищої школи в Україні зазначив, що темпи розвитку народного господарства значно випереджали темпи росту вищої школи, тому потреби народного господарства в інженерах, медичних і вчительських кадрах задовольнялися не повністю [6].

Дуже корисним для нашого дослідження виявилася праця головного консультанта комітету Верховної Ради України з питань науки й освіти О. Козієвської [5], у якій вона аналізує сучасну вищу освіту, порівнюючи її з освітою попередніх років і виділяє такі негативні тенденції розвитку вищої освіти України другої половини ХХ століття, як: ідеологізація, політизація навчального процесу, низький рівень академічної свободи, позбавлення студентів можливості будувати власну траєкторію навчання, диспропорції в підготовці спеціалістів за кількісними, якісними й територіальними ознаками, а саме перевиробництво фахівців інженерно-технічного профілю.

На змісті вищої освіти України 1960–1990-х рр. зосереджували свою увагу такі дослідники, як В. Астахова, Ю. Воробйов, О. Гарагатий, О. Коврига, В. Курок, О. Козієвська, О. Мисечко, О. Снагощенко, Ю. Сухарніков, Б. Шевель.

Більшість учених акцентують свою увагу на труднощах розвитку вищої освіти другої половини ХХ століття, серед яких провідне місце займала ідеологізація, та на змісті освіти у вишах, а саме: на розробці питань змісту загального, політичного й виробничого навчання; створенні нових підручників з педагогіки для педагогічних інститутів та університетів; створенні монографій і книг з основних питань політехнічного й виробничого навчання, дидактики [7].

Мета статті – проаналізувати погляди науковців, які зверталися до розкриття основних тенденцій розвитку вищої освіти 1960–1990 років, упорядкувати оповіді про перебіг певних історичних подій, подати матеріал у певній хронологічній послідовності.

Виклад основного матеріалу. У 60-ті рр. ХХ століття однією з провідних тенденцій було посилення зв'язку ВНЗ і школи. Так, у 1959 році було затверджено Верховною Радою Української РСР Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Відповідно до цього закону було посилено співпрацю ВНЗ і школи;

введено нові навчальні плани та програми; у педагогічних інститутах упроваджено більш широку виробничу й педагогічну практику; змінено спрямованість науково-дослідних робіт; трансформовано сутнісно-змістовий компонент організації виховної роботи.

Головне завдання ВНЗ цього періоду – підготувати висококваліфікованих фахівців, які володіють глибокими теоретичними знаннями й практичними навичками.

Встановлено, що в післявоєнний період і до кінця 1980-х років система вищої освіти України зазнавала змін і реформ залежно від рішень комуністичної партії керівництва. Господарські реформи, упровадження нової техніки в народне господарство, розвиток освіти й культури – усе це призвело до зростання потреби в спеціалістах з вищою освітою, а це, у свою чергу, до зростання кількості ВНЗ. У 1961–1966 рр. у 132 ВНЗ України набір виріс у 1,5 рази. У них навчалося 1336 студентів.

Так, у вересні 1960 року було створено Чернігівський філіал Київського ордена Леніна Політехнічного інституту імені 50-річчя Великої Жовтневої Соціалістичної революції. А відповідно до наказу Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР від 23 лютого 1965 року на його базі було організовано філіал Київського політехнічного інституту з трьома факультетами: технічним, технологічним і загально технічним [9]. У 1964 р. був заснований Донецький університет, у 1969 р. – Київський інститут культури, 1972 р. – Сімферопольський, 1985р. – Запорізький. Існувала відносно проста система вищої освіти з 5-річною тривалістю навчання та єдиним дипломом загальносоюзного зразка. Пріоритет надавався технічним, технологічним, медичним, педагогічним і військовим ВНЗ. Популярними були вечірні й заочні форми навчання.

На початку 1960-х рр. розширилася мережа державних університетів шляхом перетворення на університети великих педагогічних інститутів таких, як Донецький, Сімферопольський. Була розгорнута підготовка фахівців нових спеціальностей, зокрема в галузі виробництва й експлуатації автоматичних і телемеханічних пристроїв, обчислювальних і обчислювально-аналітичних машин. На 10 тис. населення України в 1963 році припадало 129 студентів. Це було більше, ніж на той час у деяких економічно розвинених країнах світу, але менше, ніж у Росії, де на 10 тис. жителів припадав 161 студент [8].

Протягом 1960–1970 рр. увага під час планування підготовки кадрів зверталася на ті ланки вищої освіти, що забезпечували науково-технічний прогрес. У 1974–75 рр. на основі чинних навчальних планів було створено робочі навчальні плани, у яких окрім аудиторних указувалася кількість годин,

відведених на самостійну роботу студентів з кожної дисципліни. Відбувається зміцнення зв'язків ВНЗ з виробництвами в усіх напрямках (виробнича практика й стажування, організація філій профільюючих кафедр на виробництві, лабораторій, навчально-науково-виробничих об'єднань та ін.).

На підставі вивчення архівних джерел Чернігівського обласного архіву, а саме звітів кафедр і факультетів, статистичних даних про склад професорсько-викладацького персоналу, кількість студентів, їх матеріально-технічне забезпечення, ми можемо стверджувати, що в 60-ті рр. ХХ століття існували такі тенденції розвитку вищої освіти:

- підвищення ідейного та науково-теоретичного рівня професорсько-викладацького складу;
- виховання студентства в дусі радянського патріотизму та спрямування на здобуття глибоких теоретичних знань і практичних навичок;
- приділення уваги організації самостійної роботи студентів;
- налагодженість зв'язку ВНЗ зі школами;
- використання наочності й технічних засобів під час проведення занять [9; 10; 11].

Із середини 1970-х років відбувається спроба вдосконалення процесу формування висококваліфікованих фахівців-педагогів. У методичне забезпечення було впроваджено навчально-методичні комплекси, які мали поєднати фундаментальну, спеціальну та психолого-педагогічну підготовку. Але їх організація носила формальний характер. Новим для вищої освіти 70-х років ХХ століття була така форма організації самостійної роботи студентів, як проведення внутрішньо-семестрових атестацій.

Протягом 1960–70 рр. ми можемо виділити такі позитивні, на нашу думку, тенденції розвитку вищої освіти в Україні:

- поява нової форми організації самостійної роботи студентів (внутрішньо-семестрова атестація);
- у навчальних планах педагогічних спеціальностей пріоритет мали теоретичні дисципліни: суспільно-політичні, військово-медичні, котрі не були пов'язані з майбутньою педагогічною діяльністю;
- кількість інформації нестримно зростала;
- збільшувалося число аудиторних занять;

До недоліків цього періоду можна віднести такі:

- науково-технічний прогрес вимагав мобільної системи підготовки фахівців, а програми навчання практично не змінювалися;
- ВНЗ були в полоні інструкцій і розпоряджень, не мали права змінювати освітні програми;

- через невиконання плану потрібно було відраховувати поганих студентів, але фактично зробити це могли лише тоді, коли студент сам довго не відвідував університет або скоїв кримінальний злочин;
- педагогічній практиці не приділялося належної уваги;
- навчальний процес здійснювався екстенсивними методами;
- самостійна робота студентів була формальною;
- у студентів формувалась інертність у мисленні та діяльності;
- послаблення уваги до вищої освіти з боку радянської правлячої еліти, що, на думку дослідника Ю. Сухарнікова, стало найважливішим фактором її занепаду;
- навчальний процес будувався на принципі паралельного викладання загальнонаукових, спеціальних і професійних дисциплін. Це призводило, у свою чергу, до того, що випускники не уявляли можливостей використання значної частини знань у педагогічній і виробничій діяльності.

На початку 80-х рр. в Україні був створений «...єдиний загальнодержавний комплекс безперервної освіти, що об'єднував обов'язкову середню, професійно-технічну, середню спеціальну, вищу та післядипломну освіту» [4].

На середину 1980-х років можна стверджувати, що продовжують розвиватися тенденції, які були притаманні вітчизняній вищій освіті 1960–1970 –х рр., а також з'являються й нові, до яких ми відносимо:

- створення неперервної освіти, ця ідея була провідна;
- помітно покращилася якість навчання у ВНЗ як і у плані наукової підготовки студентів, так і їх психолого-педагогічної готовності до роботи у школі;
- поступово складається система довузівської підготовки й добору абітурієнтів;
- існування при університетах юнацьких предметних шкіл;
- високий конкурс на педагогічні спеціальності.

З 1984 р. педагогічні університети почали проводити цільовий прийом на факультети, що готують педагогічні кадри. Але тут був певний недолік, який полягав у тому, що цільові направлення для вступу видавалися формально, недосконала діагностика здібностей абітурієнтів не завжди дозволяла приймати на навчання студентів, схильних до педагогічної діяльності.

Протягом 60–90-х років ХХ століття підготовка спеціалістів здійснювалася в умовах планової економіки, що дозволяло уникнути проблем із працевлаштуванням. Рівень викладачів ВНЗ відповідав

загальноєвропейським і світовим стандартам, а за окремими напрямками, наприклад, за природничо-математичним, був навіть вищим. Ставилося завдання створення системи неперервної освіти. Ґрунтовна середня освіта давала можливість ВНЗ відбирати кращих абітурієнтів. Існувала чітка система відбору в аспірантуру кращих студентів. Співвідношення чисельності викладачів і студентів було збалансовано. Освітні заклади безоплатно забезпечувалися навчально-методичною літературою. Існував високий рівень централізації управління та освіта перебувала під адміністративно-політичним впливом, що мало негативні наслідки, до яких ми можемо віднести:

- ідеологізацію навчального процесу;
- його політизацію;
- низький рівень академічної свободи;
- позбавлення студентів можливості будувати власну траєкторію навчання;
- диспропорції в підготовці спеціалістів за кількісними, якісними й територіальними ознаками (перевиробництво фахівців інженерно-технічного профілю);
- хиби планування та брак фінансів, які не дали можливості вдосконалити систему освіти до належного рівня. А саме, це відсутність уваги держави до зростаючої їх ролі в суспільному виробництві. Якщо в США, Німеччині, Японії, Франції на освіту виділялось 5–8% валового внутрішнього продукту та 3–4% ВВП на потреби науки, то в СРСР ВВП становив лише 14% ВВП США.

Наприкінці 80-х рр. в Україні найбільшу кількість ВНЗ становили ВНЗ педагогічного та інженерно-технологічного напрямів. Існувала відомча розсередженість вишів за сферою підпорядкування центральним органам виконавчої влади. Система освіти колишнього Радянського Союзу повною мірою була пристосована до ринкових умов [5].

На початку 90-х рр. ХХ століття спостерігається погіршення у ставленні студентів до майбутньої професії. Якщо у 1985 р. безумовно повторили б свій вибір 81% студентів IV курсу, то у 1990-му – тільки 70,8% [1, 68].

У 90-х рр. відбувається демократизація освітнього процесу: розширюється простір самовизначення студентів, які підвищують кваліфікацію та одержують додаткову освіту; відбувається розширення організаційних свобод у змісті освіти. Важливим моментом цього періоду була методологізація педагогіки, а саме переведення її з орієнтації на певний професійний набір схем мислення й діяльності на освоєння методів створення таких схем.

Резюмуємо результати проведеного нами історико-педагогічного пошуку у вигляді власної періодизації на перетині проблемно-тематичного й хронологічного підходів:

I етап – 1958–1963 рр.

II етап – 1964–1984 рр.

III етап- 1985–1990 рр.

I етап, а саме з 1958 по 1963 рр., має такі характеристики:

- пошук шляхів удосконалення системи вищої освіти та підпорядкування її потребам держави (підготовка вчителів широкого профілю);
- нерозривний зв'язок академічних знань із реальним життям, практичною діяльністю (надання переваг трудовому вихованню);
- посилення контролю за процесом підвищення наукової кваліфікації професорсько-викладацького складу ВНЗ;
- активізація науково-дослідної роботи;
- відбуваються найбільш значущі організаційні, змістові, процесуальні трансформації у вищій школі;
- стабілізується діяльність педагогічних інститутів;
- активізується впровадження у навчальний процес вищої школи останніх наукових і технічних досягнень.

II етап (1964–1984 рр.) відрізняється:

- консерватизмом усіх сфер життя;
- повним підпорядкуванням навчально-виховного процесу та науково-дослідної роботи вітчизняних ВНЗ виконанню партійних настанов;
- розвитком науково-дослідної діяльності;
- посиленням уваги до самостійної роботи студентів;

III етап (1985–1990) характеризується:

- політикою «перебудови»;
- демократизацією освітнього процесу;
- гуманітаризацією освіти й педагогіки;
- методологізацією педагогіки;
- визначенням людського чинника головним у прогресі суспільства;
- перевагою новаторських, креативних підходів у практичній і теоретичній педагогічній діяльності.

Висновки. Проведений нами аналіз тенденцій розвитку вищої освіти другої половини ХХ століття, засвідчує, що порушені нами питання становили значну актуальність. Принагідно хочемо зауважити, що велика кількість науковців зверталася до проблем вищої школи другої половини ХХ століття.

Узагальнивши ключові положення радянських і українських учених та проаналізувавши наукову літературу досліджуваного періоду, архівні джерела 1958–1990-х років, можна зробити висновок, що до середини 80-х рр. ХХ століття вища освіта містила в собі набір стереотипних заідеологізованих висновків, приправлених цитатами класиків марксизму-ленінізму, та однобічні підходи. З 90-х рр. ХХ століття відбулася демократизація освітнього процесу. Загалом же, освіта досліджуваного нами періоду 60–90 рр. ХХ століття була типовою для індустріального соціуму із середнім виробничим розвитком і централізовано-тоталітарним управлінням. Характерним був її універсалізм і фундаментальна підготовка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астахова В. І. Деякі нові штрихи у соціальному портреті студентства / В. І. Астахова // Проблеми вищої школи. Науково-методичний збірник. – 1993. – вип.78. – К. : Вища школа. – 121 с.
2. Близнюк Р. О. Основні історіографічні етапи дослідження вищої аграрної освіти України у другій половині ХХ століття / Р. О. Близнюк // Вісник аграрної історії : збірник наукових праць. – 2012. – № 3. – С. 122–130.
3. Высшая школа СРСР за 50 лет (1917–1967) [под ред. Елютина В. П.]. – М. : Высшая школа, 1967. – 272 с.
4. Кабак Ю. В. До питання розвитку післядипломної освіти в Україні в друг. пол. ХХ століття [Електроний ресурс] / Ю. В. Кабак. – Режим доступу : <http://www.ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/20071/kabak.pdf>.
5. Козієвська О. Вища освіта в Україні: уроки реформування / О. Козієвська // Вища школа. – 2013. – № 6. – С. 49–62.
6. Курносів Ю. О. У навчанні та праці. Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР / Ю. О. Курносів, А. Г. Бондар. – К. : Наукова думка, 1964. – 343 с.
7. Курок В. Аналіз результатів освітньої реформи 1958 р. для професійно-технічної освіти в Україні [Електроний ресурс] / В. Курок, Б. Шевель. – Режим доступу : http://www.zagpedagogika.at.ua/load/analiz_rezultativ_osvitnoji_reformi_1958_r_dlja_profesijno_tekhnichij_osviti_ukrajini/1-1-0-283.
8. Турченко Ф. Г. Новітня історія України : підручник. – Ч. 2. – 1945–1998 / Ф. Г. Турченко, П. П. Панченко, С. М. Тимченко. – 3-тє вид. дооп. і доп. – Київ : Генез, 1998. – 380 с.
9. ЧОДА. – Ф. 608, спр. 450 (Протоколи засідань кафедри іноземних мов 1966 р.). – 39 арк.
10. ЧОДА. – Ф. 608, спр.643 (Штатний розпис по Чернігівському педінституту ім. Т. Г. Шевченка за 1972 р.). – 20 арк.
11. ЧОДА. – Ф. 608, оп. 2, спр. 1321 (Книга учета научно-методических семинаров 1986/87 учеб.год.) – 16 арк.

РЕЗЮМЕ

Е. Б. Шендерук. Тенденции развития высшего образования Украины во второй половине ХХ столетия.

В статье проанализировано развитие высшего образования Украины второй половины ХХ столетия. Автором выделены основные тенденции развития украинского высшего образования указанного периода, обращено внимание на

трудностях и содержании образования в вузах. Раскрыты разные взгляды ученых относительно ключевых, по нашему мнению, тенденций. Осуществлено распределение этого периода на три этапа, дана их характеристика, выделены позитивные и негативные стороны каждого из них. Рассмотрены разные точки зрения ученых относительно тенденций развития отечественного высшего образования этого периода и изложен материал в хронологической последовательности (с 1960-х гг. и до 1990-х гг.).

Ключевые слова: *высшее образование, ВУЗ, высшая школа, особенности образования, историография, периодизация, тенденции развития, трудности, содержание образования.*

SUMMARY

O. Shenderuck. *The Tendencies of Higher Education Development in Ukraine in the Second Half of the XX-Th Century.*

The author has analyzed the tendencies of higher education of Ukraine, beginning in 1958 and ending in the 1990-th, when Ukraine was a part of the USSR. The analysis of the scientific literature showed that the researches paid much attention to such problems as the content of higher education in Ukraine. Among the difficulties in higher educational process they pointed more often are the following: excessive ideologisation and polarization of the educational process, fast growing of special knowledge, the problem of professional specialists' mobility, a low level of academic freedom, overfulfillment of engineering specialists. A great number of researchers, such as V. Astakhov, Yu. Vorobyov, O. Garagaty, O. Kovryga, V. Kurok, O. Kozyevska, O. Mysechko, O. Shegoshenko, Yu. Sukharniykov, B. Shevel were focused on the content of Ukrainian higher education in the second half of the XX century. They noted that the role of independent work had greatly increased and the main task in Ukrainian higher educational establishments of that time was to prepare highly-qualified specialists with fundamental knowledge and practical skills.

On the basis of archival documents and scientific literature three main stages of development of higher education in Ukraine of specified period of time have been identified. They are: 1) 1958–1963 years; 2) 1964–1984 years; 3) 1985–1990 years. The tendencies and the content of higher education at these stages have been marked with positive and negative aspects. The author of the article tried to emphasize them. To the positive ones, we can refer continuous education. It should be noted that the idea of continuous education was of primary importance in 1980-s.

The different viewpoints of scientists from various fields of science, regarding to the development of Ukrainian universities in the second half of the 20-th century have been analyzed. It has been concluded that higher education of Ukraine in the second half of the 20-th century was typical for industrial society. The specific features of it were its versatility, fundamental training and excessive ideology.

Key words: *higher education, university, tendencies of development, Ukrainian higher school, periodization, phases of development, the content of higher education.*